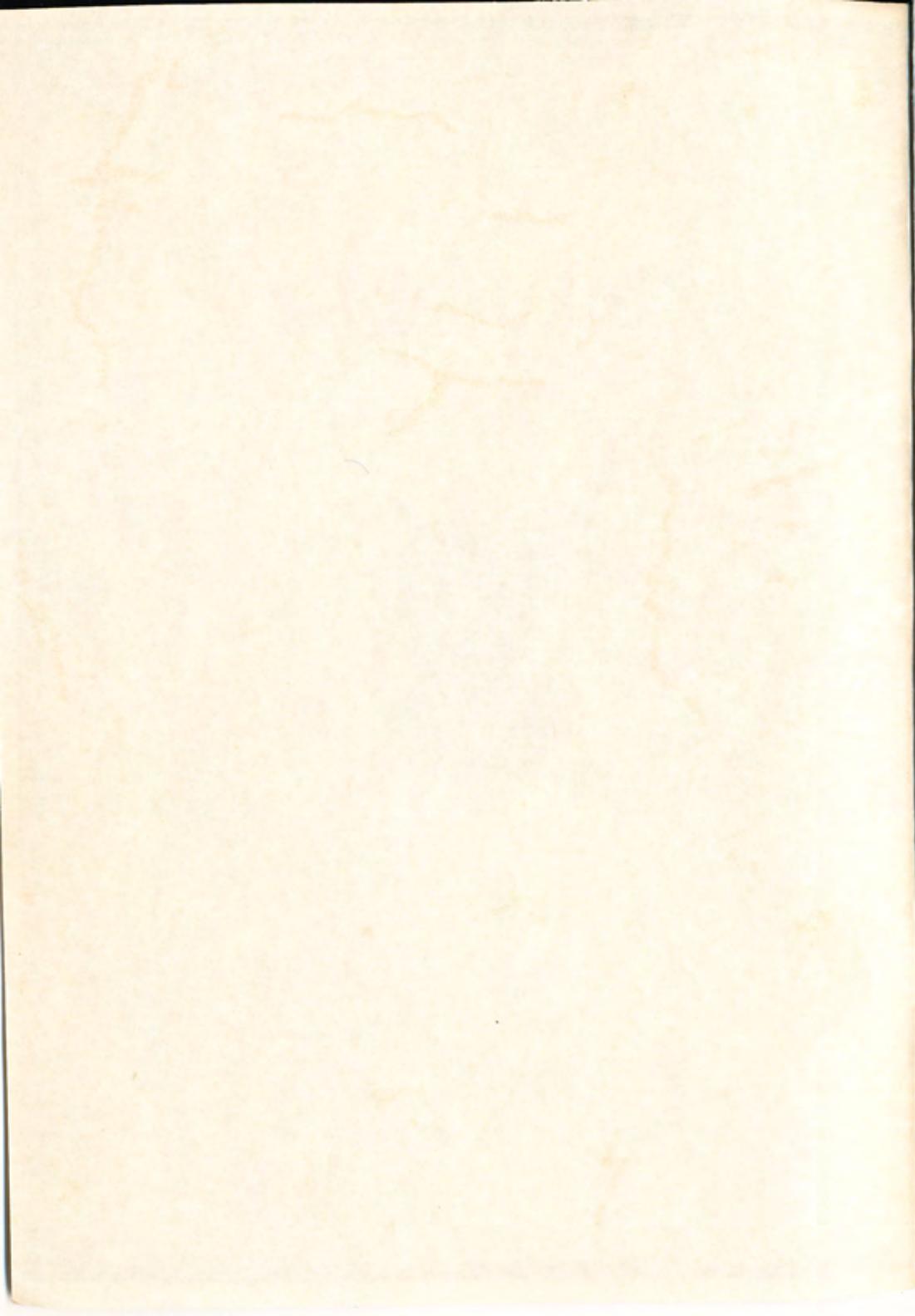

Inkunablar

Inkunablar

ved

Universitetsbiblioteket i Bergen

Skrive av Jan Olav Gåtland
og
Formgjeve av Pedro Vásquez

Bergen 2007

lle bibliotek liker å vise fram godbitar
frå samlingane sine. Det gjer også
Universitetsbiblioteket i Bergen. Vi er
eit relativt nytt universitetsbibliotek,
oppretta i 1946, men med ei
grunnsamling som går tilbake til
stiftinga av Bergens Museum i 1825.
Takka vere ivrige samlarar har

Universitetsbiblioteket ei stor samling eldre manuskript og
handskrivne bøker heilt tilbake til midten av 1100-talet.
Men inkunablar har vi berre sju av. Ein inkunabel er trykk
frå prentekunstens barndom då den låg "i vogga", frå latin
incunabula "vogge" eller "byrjing", jamfør det tyske ordet
for inkunabel: *Wiegendruck* = voggetrykk. Desse tidleg
trykte bøkene blir òg kalla oldtrykk eller paleotypar, frå
gresk *palaios* "gammal" og *typos* "preg, form". Som
inkunablar reknar ein bøker frå Johann Gutenberg
oppfinning i 1455 til og med år 1500. Dette året er vald
fordi det på denne tida skjedde ein overgang frå handpresse
til maskinpresse.

Tidlegare hadde det vore laga bokstavar og
bokstavgrupper i treformer i eitt stykke som kunne brukast
til enkel "trykking" (jf. tresnitt). Dette blei no erstatta med
enkeltbokstavar i metall, medan skriftbiletet elles var ein
direkte kopi av mellomalderhandskriftene som inntil då
representerte den einaste kjende boktypen. Likskapen
mellan dei eldste boktrykka og handskriftene kan vere
slåande, og det blir hevd at handskrifta til visse
bokavskrivrarar kan gjenkjennast som førebilete for dei
støypte bokstavane i inkunablane.

Som handskriftene blei også mange av inkunablane vakkert
utsmykka med handkolorerte initialar, miniatyrmaleri og

ornamenrankar i borden (bordyrar), eller koparstikk som vi finn i fleire trykk. Personane eller kunstnarane bak den handmalte utsmykkinga er som regel ukjende. Dei første tiåra blir bøkene trykte utan tittelblad. I staden står gjerne tittelen litt framheva øvst på første trykte side. Kolofonen med tekniske opplysningar om boktrykkjar, trykkjestad og år følgjer heilt til slutt i boka. Ein inkunabel har vanlegvis upaginerte blad med trykk på begge sider. I ein inkunabel er det såleis ikkje innhaldet som alltid har mest interesse, men snarare det edisjonsfilosiske, bokhistoriske, typografiske og lingvistiske aspektet.

Verdas eldste inkunabel og trykte bok er Johann Gutenbergs 42 linjers bibel, *Biblia Latina Vulgata*, to foliobind på nær 1300 sider. I løpet av dei første femti åra blei det trykt over 100 ulike bibelutgåver, dei fleste på latin, men òg på andre språk.

Den første boka trykt i Norge, var *En ny Allmanack paa det Aar effter Jesu Christi Fødsel, 1644*. Den blei trykt i 1643 av den danske boktrykkjaren Tyge Nielssøn, som hadde flytta trykkeriet sitt til Oslo. Første bok på samisk i Norge blei trykt i Trondheim i 1767.

Biblia Latina.

Venezia: Nicolaus Jenson, 1476. 940 s. 2°

niversitetsbibliotekets eldste trykte bok er ikkje overraskande ein latinsk bibel trykt i Venezia i 1476. Øverst på første tekstsida står følgjande "tittel":

Incipit epistola Sancti Hieronymi

ad Paulinum presbyterum de omnibus divine historie libris. Dette tyder "[Her] byrjar St. Hieronymus' brev til presten Paulinus om alle bøkene i den heilage historia." Kolofonen til slutt fortel at bibelen er trykt i Venezia hos Nicolaus Jensson i 1476: **Biblia impressa Venetiis opera atque impensa Nicolai Jenson Gallici.M.cccc.lxxvj.**

Vår *Biblia Latina* er i kvartformat (ca 27,5x19,5 cm), 940 sider i to spalter, kvar på 52 linjer, med sirleg handmalte initialar og miniatyrar. Særleg bladet etter prologen er vakkert dekorert med gull og ornamentrankar.

Boka er trykt av franskfødte Nicolaus Jenson (1420-80) som var ein av dei mest aktive boktrykkjarane på denne tida. Han gjekk i lære hos Johann Gutenberg i Mainz og starta sitt eige trykkeri i Venezia i 1470. På ti år trykte han rundt 150 bøker. Han er kjend for sine vakre bøker og gode typografi. Nicolas Jenson skal ha vore den første som skar og støypte ein antikva. Ein "reklame" frå 1482 skildrar Jensons skrift: *"hindrar ikkje augene, men hjelper dei snarare og gjer dei godt. Desutan er typane så intelligent og omhyggjeleg utvikla at bokstavane verken er mindre, større eller tjukkare enn det fornufta eller gleda krev."*

Innbinding: Eldre lyst pergamentbind med Biblia Sacra
1476 trykt på ryggen.

Proveniens: Vårt eksemplar er kjøpt av eit antikvariat i Oslo i 1976.

Første sida etter prologen.

*Collecta magistralia per adventum domini de
formatione hominis moralis.*

Nürnberg: Friedrich Creussner, 1479. 124 s. 2°

H

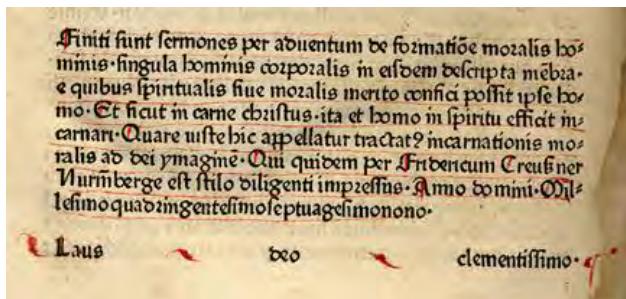
enne boka er ei lita avhandling om danninga av det moralske mennesket. Forfattaren er ukjend, men verket har tidlegare vore tilskrive Robertus Caracciolum. Dette er den første trykte utgåva av verket.

Vårt eksemplar er i kvartformat (ca 28,5x22 cm), 124 trykte sider i ei spalte, 35 linjer med handkolorerte initialar i raudt. Andre store bokstavar er også markerte med raudt.

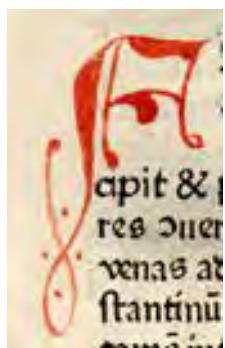
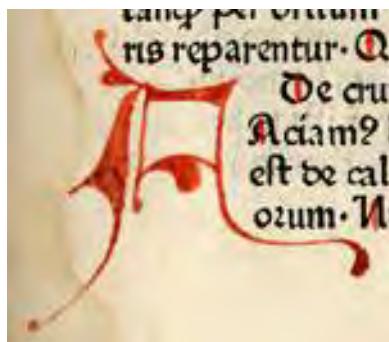
Friedrich Creussner (aktiv 1472-99) var ein av de første boktrykkjarne i Nürnberg. Boka er trykt med hans første typar i halvgotisk skrift.

Innbinding: Nyare pergamentbind med skinnspenner og med namnet Robertus Caracciolum feilaktig skrive på ryggen.

Proveniens: Vårt eksemplar er kjøpt i 1961 hos Damm & Søn.

Kolofonen.

Bokstaven A er spesielt framheva.

Jacobus de Fusignano:

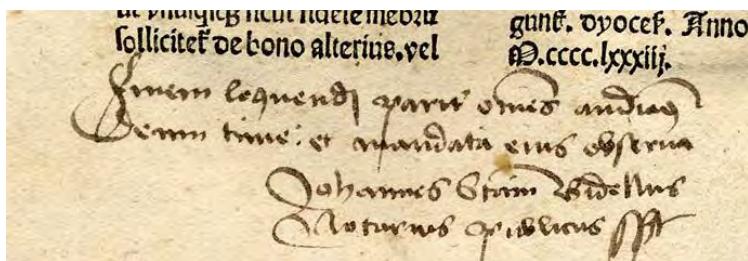
Tractatus sollennis de arte vero modo predicandi.

Memmingen: Albrecht Kunne, 1483. 22 s. 4°

enne vesle trykksaka er ei utgreiing om den
sanne preikekunsten og er skriven av
Jacobus de Fusignano først på 1300-talet
Tittelen blir også skriven *Tractatulus*
solemnis... eller berre *Ars (De arte) praedicandi*. Thomas
Aquinas blir ofte feilaktig oppgjeven som forfattar.

Boka er trykt i Memmingen i Bayern av Gutenbergs
elev Albrecht Kunne (1430-1520). Vårt eksemplar er på 22
sider i kvartformat (ca 14x19 cm) med tekst i to spalter.
Teksten har marginalar. På siste side har personen
"Johannes" skrive ei from avslutning på latin, eit bibelord
frå Forkynnarens bok 12.13: "Til sist kan alt samlast i dette:
Ottast Gud og hald hans bod." Sjå illustrasjon:

Innbindinga er mjukt pergamentbind av nyare dato.

Proveniens: Gåve til Vestlandske Kunstmuseum i
1915 frå greve Alfred von Oberndorff, tysk ambassadør i
Noreg 1912–1916. Overført til Universitetsbiblioteket i
1956.

Marginal frå boka.

TExplicit felicis modus pre-
dicandi multū notabilis p
distinctos passus et formaz
arboris cōpilat⁹ Impress⁹
Hemming⁹. per Albertum
Rinne de vunderstat Ma-
gus. dyoceſ. Anno dñi
M.cccc.lxxxiiij.

Kolofonen.

Petrus de Crescentiis:
Epistola commodorum ruralium.
Strasbourg: Georg Husner, 1486. 292 s. 2°

ette verket opprinnleget frå 1306 er skiven av italienske Petrus de Crescentiis (1230-1321). Namnet blir stundom skrive Petrus de Crescentius eller Pietro de Crescenzi. Han studerte medisin og juss ved Universitetet i Bologna, og jobba ei tid som dommar før han konsentrerte seg om arbeidet heime på eigen gard. Boka er sagt å vere det mest originale mellomalderverket om landbruk, gardsbruk og hagebruk. Dei 12 bokane handlar om ulike tema som t.d. plantar, vindyrking, dyrehald, birøkt og jakt. Boktittelen har variantar som *Ruralia commoda* eller *Opus ruralium commodorum*.

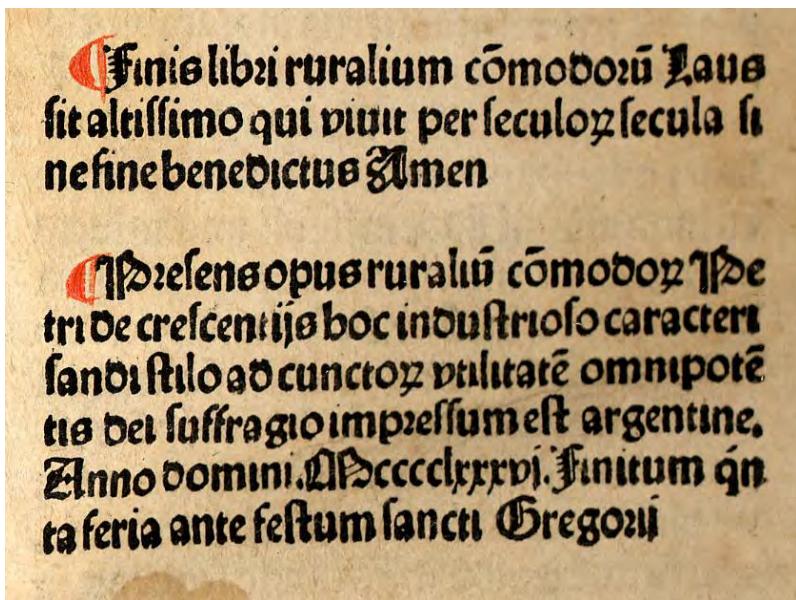
Vårt latinske eksemplar av boka er i kvartformat (ca 27x19,5 cm). Eit eige tittelblad seg ut til å mangle. Dei 292 upaginerte sidene er trykte i to spalter med utførlege, vakre handkolorerte initialar i blått og raudt. Men om boka er vakker, er den ikkje spesielt sjeldan. Den var ei av dei første bøkene som blei trykte, i Augsburg i 1458. Vidare er den blant dei få tekstane som i den inkunable perioden blei trykte i fleire utgåver og variantar, til saman i 13 utgåver ved ulike trykkeri, nokre av dei med flotte tresnitt. I tillegg til seks ulike utgåver på latin, blei den omsett til både italiensk, tysk og fransk.

Kolofonen sist i boka inneheld opplysninga **Impressum est Argentine**, som indikerer at trykkjestaden er i den då tyske byen Strassburg (fr. Strasbourg), kjend for

romarane som *Argentoratum* (sølvfestning). Trykkjaren Georg Husner (aktiv 1473-1505) blir ofte berre omtalt som han som trykte Jordanus de Quedlinburg i 1483.

Innbindinga er av nyare dato.

Proveniens: Denne inkunabelen kom som gavne fra Universitetsbiblioteket i Uppsala til opninga av det nye Universitetsbiblioteket i Bergen i 1961.

Kolofonen.

Quintus Horatius Flaccus:

Ars poetica

Deventer: Richard Pafraet, 1490. 22 s. 4°

ette er ei av dei første trykte utgåvene av den romerske forfattaren Horats (65-8 f.Kr.) sitt kjende brev om diktekunsten, *Ars poetica*, frå ca år 10 før Kristus. Siste norske utgåve er frå 1997.

Trykkjestaden er ikkje oppgjeven, men nedst på siste side står følgjande opplysning: **In pressura plateae episcopi**, det vil seie trykt i bispegårdens presse. Denne nemninga er kjend som "adressa" til trykkjaren Richard Pafraet i den nederlandske byen Deventer, det viktigaste senteret for tidleg bokproduksjon i Nederland. Pafraet var ein av landets mest profilerte trykkjarar og starta det første trykkeriet i Deventer i 1477. Han var aktiv til 1512. Deventer var bispesete, og dessutan tilhaldsstad for «brødre av det felles liv», ei lekmannsrørsle med ein berømt skule med elevar som t.d. Thomas à Kempis, Erasmus av Rotterdam og seinare pave Hadrian 6.

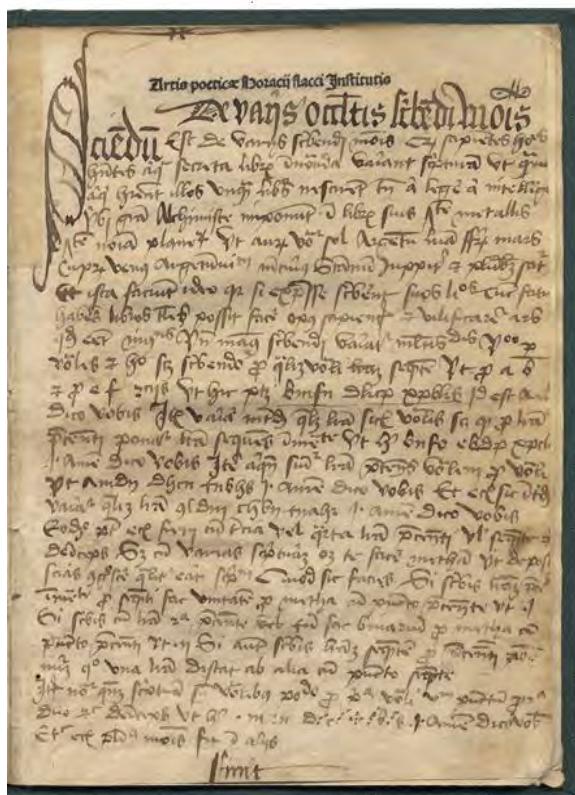
Denne vesle trykksaka er på 22 sider med gotiske bokstavar: 480 linjer fordelt på 20 upaginerte trykksider à 24 linjer, i tillegg til eit beskjedent "tittelblad" og den ekstra linja med trykkestad til slutt. Formatet er i vanleg oktav, ca 14,5x21 cm.

Denne inkunabelen er relativt sjeldan. For nokre år sidan visste ein berre om tre andre eksemplar. Vår bok har dessutan eit handskrive tillegg som gjer henne til eit absolutt unikum. På dei to siste, blanke sidene har ein skrivar frå omkring år 1500 ført inn to latinske dikt som hyllar

ankomsten til den spanske kardinal Alfonso Carillo i Bologna 25. august 1420. I tillegg har den same skrivaren fylt den første sida med notatar, truleg ulike alkymistiske utgreiingar, jf dei digitaliserte avbildingane.

Innbindinga er av nyare dato.

Proveniens: Den same som Sabellicus, sjå neste bok.

Tittelblad med notatar.

Marcus Antonius Coccius Sabellicus:
In natalem diem dive Virginis Mariae Elegiae XIII.
Tillegg:
Gregorius Tifernas: *Hymnus in virginem dei matrem* og
Mapheus Vegius: *Salutatio Virginis diuae Mariae.*
Deventer: Jacobus de Breda, 1492. 36 s. 4°

enne inkunabelen inneheld tre elegiar til den guddommelege Jomfru Marias fødselsdag, som er den 8. september. Elegi var i antikken eit dikt skrive i distika: eit tolinjers versepar av heksameter og pentameter.

Forfattaren av den første og lengste hyllest er den italienske humanisten og historikaren Marcus Antonius Coccius Sabellicus (1436-1506), som var professor i Venezia. Frå 1487 arbeidde han som kurator ved San Marco-biblioteket.

På dei fem siste sidene er det lagt til to andre elegiar til Jomfru Maria: *Hymnus in virginem dei matrem* av Gregorius Tifernas (eller Gregorio da Tiferno, 1419-1469), som var professor i Paris, og *Salutatio Virginis diuae Mariae* av Mapheus Vegius (eller Maffeo Vegio, 1407-1458). Den sistnemnde var ein populær italiensk diktar, i dag mest kjend for å ha skrive eit tillegg, 13. bok, til Vergils *Aeneiden*.

Skriftet vårt er på 36 upaginerte sider med gotisk skrift i vanleg oktavformat (ca 14,5x21 cm). Kolofonen heilt til slutt lyder: **Impressa Dauetrie iuxta scholas Per Iacobu de breda.** Dette viser at også denne boka er trykt i Deventer, og trykkjaren er Jacobus de Breda, ein annan av byens kjende trykkjarar frå denne tida. Innbindinga er av nyare dato.

Marci Antonii. Sabel
lici. in natalem diem digne
virgis Marie elegeia pri
incipit feliciter..

V

Virginis alma dies tellusquam pontus
et aether.

Laudat et immeus regia tota poli
Salutefesta dies coelestis conscientia pius
Urgeneo salutē digna puerperio.

Venturam cecinere pię te carminevates

Tegs fibyliimi non tacuere choi

At tibi nascenti quanvis praenuncias irer

Splendoridior solito: lucifer ater erat

Irer et aurato coniunctitonia curru.

Candidior cygnis: candidior: q̄s niue

Fuscior: illa ramen visa est quis credere possit

Quanvis zelotypo sit placitura viro

Elarius astrisco sidus splendebat olympos

Credere cui posuit phoebus et alma soror

Illiū aduentum manes sensere profundi

Lerberus: et st̄giam qui in regi arte ratem.

Lynthius oceano nitidum quim tolleret axem

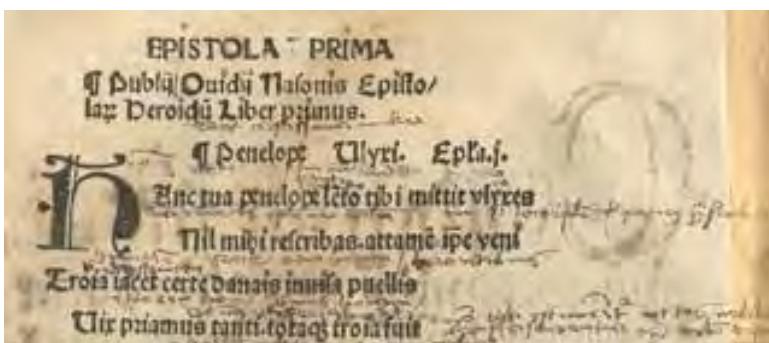
Et mafutinis surgeractus equis

a, i.

Proveniens:

Ei plausibel forklaring synest å vere at desse to sjeldne bøkene av Horats og Sabellicus blei kjøpte og tekne med hit av ein lærde bergensar som vi veit studerte i det katolske Nederland tidlig på 1500-tallet, nemleg biskop Geble Pederssøn. Han skal sjølv ha hatt eit rikhaldig bibliotek, fortel Absalon Pederssøn Beyer i dagboka si, i tillegg til at han kjøpte og gav fleire bøker til Bergen Katedralskole i åra etter reformasjonen. Desse gamle og tydeleg brukte bøkene har såleis vore til nytte og glede for bergenshumanistane og andre kjende og ukjende bergensarar, deriblant Ludvig Holberg.

Fra katedralskolen er det vidare rimeleg å tru at dei litterære godbitane kan ha funne vegen til Bergens Museum og biblioteket via Jacob Neumann. Han var biskop i Bergen i 1820-åra og ein av grunnleggjarane av Bergens Museum i 1825. Som styremedlem og aktiv samlar er det truleg han Universitetsbiblioteket har å takke for dei to nemnde inkunablane.

Frå Ovids *Epistole heroidum*.

Fire andre sjeldne trykksaker – to frå Deventer og to frå Tyskland – har truleg følgd same vegen til Universitetsbibliotekets samlingar. Dei er 20 år yngre og dermed ikkje å rekne som inkunablar:

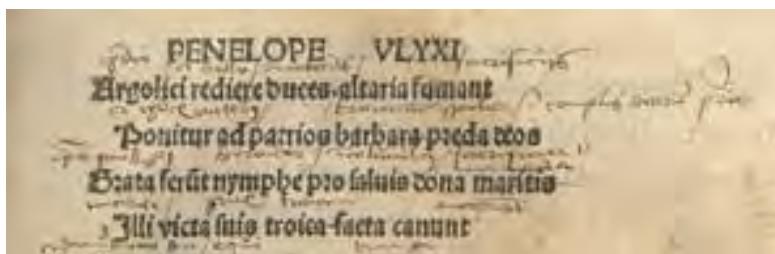
Antonius Mancinellus: *Carmen de figuris.*
Deventer: Theodoricus de Borne, 1512. 28 s. 4°
(Eit verk om retorikk i verseform.)

Baptista Mantuanus: *Parthenice secunda de passione
virginis Catharinae.* Deventer: Albert Pafraet, 1513. 50 s.
4°

(Ein dikthyllest om lidinga til jomfru Catharina.)

Quintus Horatius Flaccus: *Carmina.*
Strasbourg: Matthias Schürer, 1517. 120 s. 4°
(Utdrag frå Horats *Odar.* Siste norske utgåve i 2005.)

Publius Ovidius Naso: *Epistole heroidum.*
Köln: Peter Quentell, 1518. 134 s. 4°
(Ovids mytiske "heltinnebrev", *Heroides*, frå ca år 0.
Siste norske utgåve 2001.)

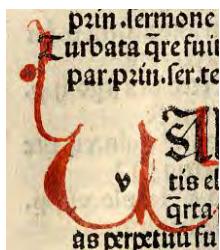
Frå Ovids *Epistole heroidum.*

Antonii Mancinelli Carmen

de figuris quibus et poëma et oratio
exornatur Grecas quoq; ea,
rum interpretatōes dilu^u,
cōde explanās Qd
opus huic cer^u,
ter exat cer^u,
ce nullū .

Tittelseite Mancinellus 1512.

U

T

Q

B

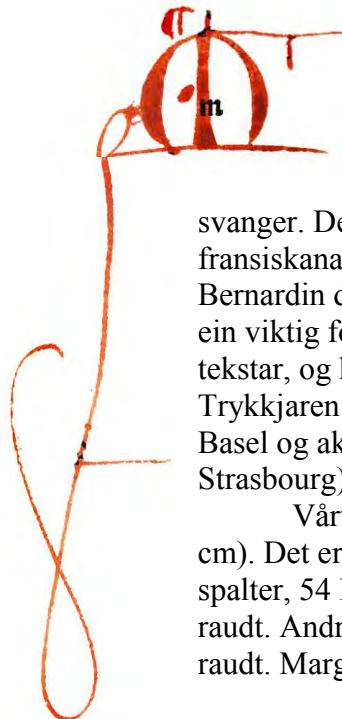
D

S

Diverse initialar.

Bernardinus de Bustis:
Mariale singulis festivitatibus beate virginis.
Strasbourg: Martin Flach, 1498. 755 s. 2°

ariale tyder det som handlar om Maria. Med sine 63 preiker (traktatar) er teksten eit langt skrift til ære for Jomfru Maria og inneheld m.a. eit forsvar for jomfrufødselen, og at Jomfru Maria var heilt utan synd sjølv om ho var blitt svanger. Dette omfattande verket er skrive av fransiskanarmunken Bernardinus de Bustis (eller Bernardin de Busti, 1450-1515) frå Milano. Han var ein viktig forfattar av asketiske og homiletiske tekstar, og hans *Mariale* fekk stor utbreiing. Trykkjaren Martin Flach (1445- ca 1511) var frå Basel og aktiv i den då tyske byen Strassburg (fr. Strasbourg).

Vårt eksemplar er i kvartformat (ca 26x19 cm). Det er skrive på latin, 755 sider trykte i to spalter, 54 linjer. Mange handkolorerte initialar i raudt. Andre store bokstavar er også markerte med raudt. Marginalar.

Innbinding av papp med gullforgylt skinnbind i ryggen i to fargar (litt defekt).

Proveniens: Vårt eksemplar er kjøpt av Børsums forlag og antikvariat i 1969.

Scripsit Scritor.

Ex libro Ioannis Lutzi s.s. Thol. deo.

*Dominus Petrus Profe*t*ius
Ecclesie Secretarius Regis Neme*c*atul m*sc*ript. 1673
intra ~~B. G. 41.~~*

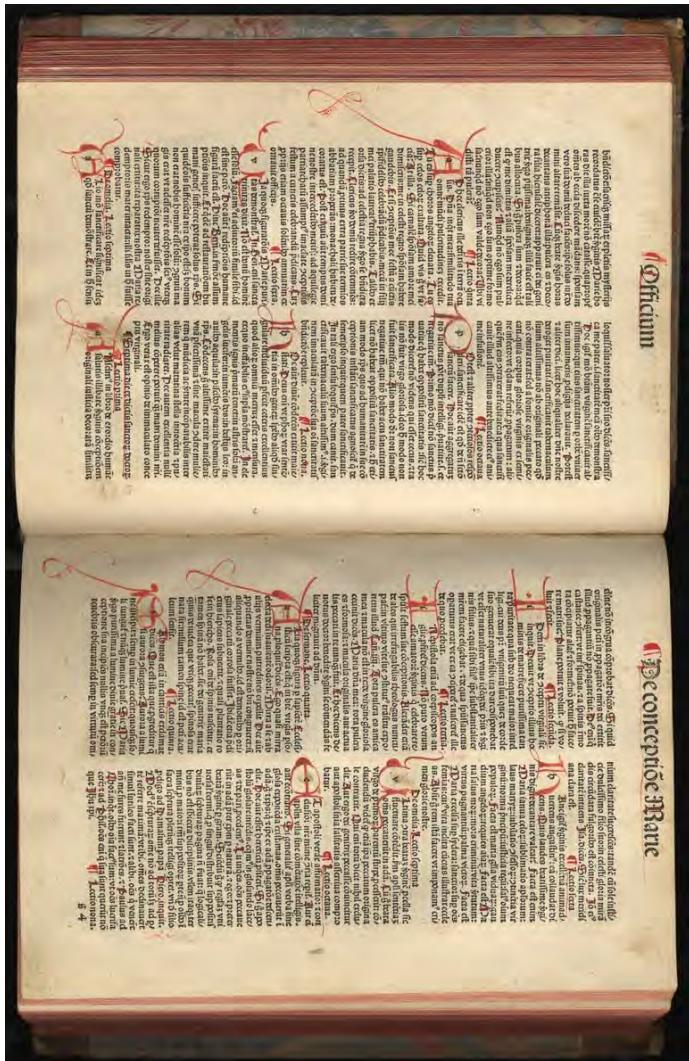
Mariale eximii viri Bernardini de busti ordinis seraphicorum

*franciscate singulis felicitatibus beate virginis per modum
sermonum tractans. omni theologia copiosum. tenet. virtutem in
autocaribus applicans. rite humanitatis referunt. in omnibus
allegationibus p*ro*p*ri*etissimum*

Johannis Lutzi Fons.

Tittelbladet.

Eit oppslag frå Bustis.

Innhald

1. *Biblia Latina.*

Venezia: Nicolaus Jenson, 1476. 940 s. 2°

2. *Collecta magistralia per adventum domini de formatione hominis moralis.*

Nürnberg: Friedrich Creussner, 1479. 124 s. 2°

3. Jacobus de Fusignano:

Tractatus sollennis de arte vero modo predicandi.

Memmingen: Albrecht Kunne, 1483. 22 s. 4°

4. Petrus de Crescentiis:

Epistola commodorum ruralium.

Strasbourg: Georg Husner, 1486. 292 s. 2°

5. Quintus Horatius Flaccus: *Ars poetica.*

Deventer: Richard Pafraet, 1490. 22 s. 4°

6. Marcus Antonius Coccius Sabellicus:

In natalem diem dive Virginis Mariae Elegiae XIII.

Tillegg:

Gregorius Tifernas: *Hymnus in virginem dei matrem* og

Mapheus Vegius: *Salutatio Virginis diuae Mariae.*

Deventer: Jacobus de Breda, 1492. 36 s. 4°

7. Bernardinus de Bustis:

Mariale singulis festivitatibus beate virginis.

Strasbourg: Martin Flach, 1498. 755 s. 2°

Frå Biblia Latina.

© Spesialsamlingane ved Universitetsbiblioteket i Bergen 2007.
Alle illustrasjoner er henta frå dei omtalte bøkene.
Sjå meir om inkunablene: www.ub.uib.no/avdeling/hf/inkunabel
Vi tek gjerne imot kommentarar til innhaldet.

